

KS. SŁAWOMIR STASIAK

KATEGORIA WYSOKOŚCI
W DZIELACH JÓZEFA FLAWIUSZA
STUDIUM TERMINÓW *HYPSOS*, *HYPSELOS*,
HYP SISTOS I *HYP SOO*

Po niespokojnych czasach na północnych (Germania i Galia) i południowych (Numidia i Afryka) terenach imperium rzymskiego za panowania Tyberiusza (14-37 po Chr.), przyszedł okres rządów Kaliguli (37-41 po Chr.) i niepokoju w prowincjach południowo-wschodnich imperium, a zwłaszcza w Judei. „Kaligula, łamiąc przywileje ludu żydowskiego, który był zwolniony od składania ofiar cesarzowi i bogini Romie, pragnął narzucić kult swej osoby [...], zamierzał postawić swój posąg w świątyni jerozolimskiej”¹. W takich to okolicznościach, w pierwszym roku panowania Kaliguli w Jerozolimie przychodzi na świat niejaki Józef, syn kapłana Mattiasa i matki spokrewnionej z Hasmonejczykami². Otrzymuje staranne wykształcenie, a następnie przez trzy lata przebywa wśród esseńczyków. Po powrocie do Jerozolimy przyłącza się do faryzeuszów i w obronie kilku kapłanów uwięzionych jeszcze przez prokuratora Feliksa (52-60 po Chr.) zostaje wysłany do Rzymu (około roku 64 r. po Chr.). Po powrocie z pomyślnie wypełnionej misji, mając w pamięci potęgę imperium rzymskiego pod panowaniem Nerona (54-68 po Chr.), przeciwstawiał się walce zbrojnej z Rzymem o niepodległość Judei³. Mimo

¹ M. Jaczynowska, *Historia starożytnego Rzymu*, Warszawa, s. 233.

² Por. J. Flawiusz, *Autobiografia*, 1,2, w: Józef Flawiusz, *Przeciw Apionowi. Autobiografia*, tłum. J. Radożycki, Poznań 1986, s. 95.

³ Por. M. Starowieyski, *Józef Flawiusz* (hasło), w: *Encyklopedia katolicka*, t. VIII, Lublin 2000, s. 168.

takiej postawy, w okresie powstania przeciwko Rzymowi, które wybuchło w 66 r. po Chr., dowodził oddziałami powstańców w Galilei. Po upadku twierdzy Jotapata, jako jedyny z żyjących jej obrońców, zostaje pojmany przez wodza rzymskiego Wespazjana. Do końca wojny służył jako rzymski tłumacz, oddając znaczne usługi cesarzom Wespazjanowi i Tytusowi. Resztę życia spędził w Rzymie, zajmując się twórczością pisarską pod protektoratem Epafrodyta z Cheronei⁴.

Józef Flawiusz jest autorem kilku dzieł historycznych. Dzieje wojny Żydów z Rzymianami opisał w *Ioudaikos polemos (Wojna żydowska)*⁵. Historię narodu izraelskiego od stworzenia świata aż do roku 66 po Chr. zawarł w *Ioudaike archaologia (Dawne dzieje Izraela)*⁶. Przeciw Apionowi z Aleksandrii, szkalującemu Żydów w swym dziele *Historia Egiptu*, napisał apologię *Kata Apionos (Przeciw Apionowi)*, a swoją własną biografię zawarł w *Iosepou bios (Autobiografia)*⁷

We wszystkich z wyżej wspomnianych dzieł autor zawiera odniesienie do kategorii wysokości wyrażonej za pomocą czterech terminów: *hypsoo*, *hypsos*, *hypselos* i *hypsistos*. Nie mają one zbyt szerokiego wachlarza znaczeniowego w analizowanych przez nas tekstach. Odnosi je przede wszystkim do rzeczy materialnych: nieożywionych (góra, świątynia, mur) i ożywionych (roślina, zwierzę), rzadko do osób. W pięciu tekstach możemy dostrzec znaczenie przenośne terminów *hypsos*, *hypselos* i *hypsistos*. Aby zachować pewien porządek, nasze poszukiwania roz-

⁴ Por. H.W. Attridge, *Józef Flawiusz* (hasło), tłum. Z. Kościuk, w: *Encyklopedia biblijna*, red. P.J. Achtemeier, Warszawa 1999, s. 493. Obszernie omówiony życiorys Józefa Flawiusza, zob. E. Dąbrowski, *Józef Flawiusz. Życie i dzieła*, w: *Józef Flawiusz, Dawne dzieje Izraela*, tłum. Z. Kubiak, J. Radożycki, Warszawa 2001, cz. 1, s. 9-49.

⁵ Wydanie krytyczne, którym będziemy się posługiwali w niniejszej pracy, to: *Flavii Iosephi opera edidit et apparatus critico instruxit Benedictus Niese*, red. B. Niese, Berlin 1887-1895 (t. VI zawierający *Bellum Judaicum* opracowany przy współpracy J. Destinona). Wersja elektroniczna dostępna jest na stronie: <http://www.perseus.tufts.edu/cgi-bin/ptext?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0147&layout=&loc=1.1>; tłum. polskie: *Józef Flawiusz, Wojna żydowska*, tłum. J. Radożycki, Poznań 1980.

⁶ Wydania tekstu oryginalnego, którymi będziemy się posługiwali, to: *Flavii Iosephi opera omnia ab Immanuele Bekkero recognita*, red. I. Bekker, t. I-IV, Leipzig 1855-1856; *Flavii Iosephi opera edidit et apparatus critico instruxit Benedictus Niese*, red. B. Niese, t. I-VII, Berlin 1887-1895; wersja elektroniczna: <http://www.perseus.tufts.edu/cgi-bin/ptext?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0145&layout=&loc=1.1>; tłum. polskie: *Józef Flawiusz, Dawne dzieje Izraela*, dz. cyt.

⁷ Wydanie tekstu oryginalnego *Autobiografii*, do którego będziemy odwoływali się w niniejszym artykule, to: *Flavii Iosephi opera omnia ab Immanuele Bekkero recognita*, red. I. Bekker, t. IV, Leipzig 1856. Również B. Niese zawarł oba dzieła w swoim wydaniu: *Flavii Iosephi opera edidit et apparatus critico instruxit Benedictus Niese*, red. B. Niese, Berlin 1887-1895; wersja elektroniczna *Przeciw Apionowi* dostępna jest na stronie: <http://www.perseus.tufts.edu/cgi-bin/ptext?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0215>; zaś *Autobiografii* na stronie: <http://www.perseus.tufts.edu/cgi-bin/ptext?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0149>. Tłum. polskie: *Józef Flawiusz, Przeciw Apionowi. Autobiografia*, tłum. J. Radożycki, Poznań 1986.

poczniemy od przedstawienia konstrukcji gramatycznych i składniowych, w których występują wyżej wspomniane terminy, z podaniem przedmiotów i osób, które są przez nie opisywane (punkt I). Następnie omówimy te teksty, w których odnajdujemy przenośne znaczenie określeń *hypsos*, *hypselos* i *hypsistos* (punkt II).

KONSTRUKCJE GRAMATYCZNE I SKŁADNIOWE

Józef Flawiusz, posługując się terminami wyrażającymi kategorię wysokości, używa ich w sześciu konstrukcjach:

- 1) jako rzeczownika *ὑψος* (*hypsos*) z rodzajnikiem określonym *τὸ* (*to*) lub bez;
- 2) w zwrotach przyimkowych;
- 3) w konstrukcji *μὲν δε* (*men de*) lub z samym *δε* (*de*);
- 4) jako przymiotnika *υψηλός* (*hypselos*);
- 5) jako przymiotnika *ὑψιστος* (*hypsistos*);
- 6) jako czasownika *ὑψόω* (*hypsosoo*).

1) (*to*) *hypsos* – rzeczownik z rodzajnikiem określonym lub bez

W języku greckim rzeczownik poprzedzony jest rodzajnikiem. Zasadniczo nie spotykamy rodzajnika nieokreślonego, stąd termin używany po raz pierwszy w tekście zazwyczaj nie posiada rodzajnika⁸. Józef Flawiusz zasadę tę stosuje dość dowolnie. Spotykamy bowiem sformułowania bez rodzajnika, podczas gdy nasz termin był już używany wcześniej: *deka baseis...*, *touton... hupsos...* – „dziesięć podstaw [...], których [...] wysokość [...]” (por. AI⁹ 8,81; rzeczownik *hypsos* był już użyty w 8,77). Spotykamy również zwroty z rodzajnikiem, w których ów termin pełni funkcję podmiotu, a dołączony rzeczownik funkcjonuje jako przydawka: *ho hupsos tou pyrgou* – „wysokość wieży” (por. WŻ¹⁰ 5,242). W swoich dziełach Józef Flawiusz stosuje zarówno jedną, jak i drugą formę w połączeniu z rzeczownikami np. *ochthos* = ‘wzgórze’ (por. np. WŻ 4,8), *bema* = ‘wzniesienie’ (por. np. WŻ 7,307), *koryfe* = ‘szczyt’ (por. np. WŻ 1,405; 4,74), *pyrgos* = ‘wieża’ (por. np. AI 1,115; WŻ 5,166), *choma* = ‘mur’ (por. np. AI 10,131), *thyra* = ‘drzwi’ (por. np. WŻ 5,211) itd.

Interesującą konstrukcją kilkakrotnie powtarzaną przez naszego autora jest *to pan hypsos*. Zasada ogólna mówi nam, że jeśli przymiotnik *pas* znajduje się pomiędzy rodzajnikiem a rzeczownikiem, wówczas pełni funkcję atrybutywną i ozna-

⁸ Por. J.W.L. Roslon, *Gramatyka języka greckiego*, Warszawa 1990, s. 120.

⁹ AI = Józef Flawiusz, *Dawne dzieje Izraela*.

¹⁰ WŻ = Józef Flawiusz, *Wojna żydowska*.

cza ‘cały’ w antytezie do ‘częściowy’¹¹. W omawianych przez nas dziełach mamy do czynienia z *całą* wysokością (*to pan hypsos*) ‘świątyni’ = *naos* (WŻ 5,221; AI 8,64), ‘muru’ = *teichos* (WŻ 5,155), ‘wieży’ = *pyrgos* (WŻ 5,165; 5,169; 5,171), w przeciwieństwie do częściowej wysokości ich elementów.

Józef Flawiusz używa *hypsos* z reguły w *nominativie* lub *accusativie*. Trzy razy spotykamy ten przymiotnik w *genetivie* w funkcji przydawki (WŻ 4,189; 7,178; 7,305;) i raz w *dativie*, w funkcji dopełnienia dalszego (WŻ 7,298).

2) (*to*) *hypsos* w konstrukcjach przyimkowych

Nasz autor łączy interesujący nas termin (używany z rodzajnikiem i bez) z czterema przyimkami: *dia*, *eis*, *kata* i *pros*.

Dia łączy się z *genetivem* oraz z *accusativem*¹². W dziełach naszego autora spotykamy konstrukcję *dia to hypsos* (*dia* z *accusativem*). W odniesieniu do rzeczy przyimek ten wskazuje wówczas na przyczynę: ‘przez, z powodu’¹³. I tak żołnierze Wespazjana są „zasłonięci przez wysokość (*dia to hypsos*) wież” (WŻ 3,286). Żydzi nie byli w stanie osiągnąć napastników „z powodu wysokości (*dia to hypsos*) ich pozycji” (WŻ 5,297). Pożar Jerozolimy po zdobyciu jej przez Tytusa wydaje się ogarniać całe miasto „z powodu wysokości (*dia to hypsos*) wzgórza” (WŻ 6,272). Żydzi, wspierając Demetriusza, „z powodu wysokości (*dia to hypsos*) swojej pozycji” rażą Antiocheńczyków (AI 13,138).

Eis łączy się z *accusativem*¹⁴ i wyraża ruch do środka czegoś albo do bezpośredniego sąsiedztwa czegoś¹⁵. J. Flawiusz stosuje zwrot *eis (to) hypsos* w połączeniu z czasownikami wyrażającymi ruch: *huperecho* – ‘unoszę’ (WŻ 5,156), *anegeiro* – ‘wznoszę’ (AI 8,65), *aneimi* – ‘wznoszę, wschodzę’ (AI 15,324), *eksairo* – ‘podnoszę’ (AI 19,326). Wówczas *eis* wyraża ideę granicy, do której dana czynność jest wykonywana lub odpowiada na pytanie „dokąd?”: „unoszły się wieżycy [...] do dwudziestu łokci wysokości” (WŻ 5,156), „przedsionek [...] wznoszący się do wysokości stu dwudziestu łokci” (AI 8,65), „wzgórze w górę [...] wzniesione” (AI 15,324), „podnosząc [...] w górę” (AI 19,326). Ciekawym użyciem jest połączenie konstrukcji *eis hypsos* z czasownikiem *edeno*, który wyraża ideę braku: *endei d’auto pros to megathos eis hypsos heksekonta pecheis* – „brakuje mu [przybytkowi] w wielkości do wysokości sześćdziesięciu łokci” (AI 15,385). Mowa jest o dorównaniu wysokością przybytku Heroda temu, który wznosił Salomon. Mieli-

¹¹ Por. F. Blass, A. Debrunner, F. Rehkopf, *Grammatica del greco del Nuovo Testamento*, red. G. Pisi, Brescia 1997, wyd. 2, § 275.3.

¹² Por. J.W.L. Roslon, *Gramatyka języka greckiego*, dz. cyt., s. 357.

¹³ Por. *Słownik grecko-polski*, red. Z. Abramowiczówna, t. I, Warszawa 1958, s. 519.

¹⁴ Por. J.W.L. Roslon, *Gramatyka języka greckiego*, dz. cyt., s. 357.

¹⁵ Por. *Słownik grecko-polski*, red. Z. Abramowiczówna, t. II, Warszawa 1960, s. 39-40.

byśmy więc i tutaj do czynienia z ideą granicy, do której ma sięgać wysokość budowli.

Kata łączy się z *genetivem* i z *accusativem*¹⁶. W *Dawnych dziejach Izraela* spotykamy zwrot *kath' ypsos* (*kata* z *genetivem*), co wyraża ruch w dół z jakiegoś miejsca: „z”¹⁷ Za czasów panowania Heroda niektórzy z Gadareńczyków „zadają sobie śmierć rzucając się z wysokości (*kath' ypsous*)” (AI 15,358).

Pros łączy się z trzema przypadkami: *genetivem*, *dativem* i *accusativem*¹⁸. W naszych tekstach spotykamy połączenie *pros (to) hypsos* (*pros* z *accusativem*). W takich konstrukcjach powyższy przyimek może wskazywać na kierunek lub stosunek między rzeczami¹⁹ Przykład pierwszego znaczenia mamy, kiedy J. Flawiusz, opisując złoty świecznik w przybytku Mojżesza (AI 3,145), pisze, że „wszystkich części, od podstawy do szczytu (*pros hypsos*), było siedemdziesiąt” Także w WŻ 5,209, kiedy czytamy, że tylko pierwszy budynek przybytku Heroda „widoczny był od podnóża aż do szczytu (*pros to hypsos*)” Podobne znaczenie spotykamy w AI 8,63: ozdoby wsparte na fundamentach świątyni Salomona miały dodawać „budowli wysokości (*pros hypsos*), masywności, a także wdzięku i wspaniałości” Stosunek między rzeczami ukazany został w AI 8,74: drzwi Miejsca Najświętszego zostały „dopasowane do wysokości (*pros to hypsos*) muru”. Zbliżone znaczenie odnajdujemy w opisie planów Heroda co do świątyni: miała ona być „obszerniejsza i wyższa (*pros hypsos*)” niż istniejąca dotąd (por. AI 15,380).

3) (*to*) *hypsos* w konstrukcji *men ... de*

Zanim przejdziemy do rozpatrzenia stosowanej przez J. Flawiusza powyższej konstrukcji, zatrzymajmy się nad zagadnieniem występowania spójnika przeciwstawnego *de*. W języku greckim często spotykamy go w wyliczeniach, wówczas z reguły nie jest tłumaczony na język polski lub jest oddawany przez „a”²⁰ Nasz autor używa go, opisując wymiary: ...*pleuran pente pecheis ekmemetremenos, to de hypsos tripechus* – „bok mierzył długości pięć łokci, a wysokości trzy łokcie” (AI 3,149); *eikosi pechon to mekos kai tosouton to euros to de hypsos deka* – „dwadzieścia łokci długości, tyleż samo szerokości, a wysokości dziesięć” (AI 8,88); *peri pente kai eikosi pecheis epi mekos, okto de hypsos, euros de peri dodeka* – „około dwudziestu pięciu łokci długości, a ośmiu wysokości, i około pięciu szerokości” (AI 15,392).

¹⁶ Por. J.W.L. Roston, *Gramatyka języka greckiego*, dz. cyt., s. 357.

¹⁷ Por. *Słownik grecko-polski*, t. II, dz. cyt., s. 565.

¹⁸ Por. J.W.L. Roston, *Gramatyka języka greckiego*, dz. cyt., s. 357.

¹⁹ Por. *Słownik grecko-polski*, red. Z. Abramowiczówna, t. III, Warszawa 1962, s. 676-677.

²⁰ Por. *Słownik grecko-polski*, t. I, dz. cyt., s. 497-498.

Częstszą jest jednak w pismach J. Flawiusza konstrukcja klasyczna, w której *de* następuje po *men*. Również tej używa on w opisach wymiarów. Czasami *hypsos* występuje w połączeniu z *men*, po którym zostają wyliczone pozostałe wielkości: szerokość – *euros de* (WŻ 5,225; AI 11,99, podobnie AI 11,13), *to latos de* (WŻ 5,215; A. 10,213; CA²¹ 2,119); obwód – *he de perimetros* (AI 8,77). Innym razem *hypsos* występuje w połączeniu ze spójnikiem *de*, jako jeden z kolejnych wymiarów: powierzchnia – *men to platos* (AI 3,147; 3,174); szerokość – *euros men* (AI 8,66); długość – *to men mekos* (AI 8,133; 12,64; 20,221; podobnie 15,391); bok – *pleuran men* (CA 1,198).

4) przymiotnik *hypselos*

Józef Flawiusz stosuje tę część mowy we wszystkich trzech stopniach, tak w liczbie pojedynczej, jak i mnogiej:

– stopień równy: *hypselos* (por. np. WŻ 1,99 – l. poj.; WŻ 5,460 – l. mn.), *hypsele* (por. np. WŻ 7,280 – l. poj.; AI 8,96 – l. mn.), *hypselson* (por. np. AI 4,325 – l. poj.; 12,252 – l. mn.);

– stopień wyższy: *hypseleros* (por. np. AI 1,114 – l. poj.; WŻ 2,512 – l. mn.), *hypselerota* (por. np. WŻ 5,173 – l. poj.), *hypseleron* (por. np. AI 10,270 – l. poj.);

– stopień najwyższy: *hypseleratos* (por. np. WŻ 1,42 – l. poj.; AI 10,44 – l. mn.), *hupselerotate* (por. np. WŻ 7,168 – l. poj.), *hypseleraton* (por. np. AI 8,371 – l. poj.).

Przymiotnik ten spotykamy w pismach naszego autora w dwóch spośród trzech klasycznych funkcji składniowych²²: a) jako przydawkę i b) jako orzecznik.

a) *hypselos* jako przydawka

Jest to najczęstsza funkcja, jaką spełnia on w interesujących nas tekstach. Zwykle łączy się z rzeczownikami: *pyrgos* – ‘wieża’ (por. np. WŻ 1,147; 5,160; AI 1,118; 10,44; 12,371; 13,57; 13,181; 13,202; 17,257), *oros* – ‘góra’ (por. np. WŻ 1,134; 4,5; AI 3,76; 4,83; 9,98; 11,310), *teichos*, *toichos*, *trinchos*²³ – ‘mur’ (por. np. WŻ 1,99; AI 12,252; AI 20,191; Vita²⁴ 92), *bema* – ‘ołtarz’ (por. np. WŻ 2,2; AI 4,209; 7,370; 17,201). Niemal zawsze przymiotnik ten określa cechy lub właściwości rzeczy i oznacza: ‘wysoki, wzniosły, wspaniały, dumny’²⁵, jakkolwiek

²¹ CA = Józef Flawiusz, *Przeciw Apionowi*.

²² Z reguły wymienia się następujące funkcje składniowe, jakie może pełnić przymiotnik w zdaniu: przydawka, orzecznik i podmiot; por. D. Podlaska, I. Płóciennik, *Leksykon nauki o języku*, Bielsko Biala 2002, s. 92.

²³ Termin określający „mur” (por. wyjaśnienie podane przez samego Józefa Flawiusza w AI 8,95), ale nieznan w grece klasycznej.

²⁴ Vita = Józef Flawiusz, *Autobiografia*.

²⁵ *Słownik grecko-polski*, red. Z. Abramowiczówna, t. IV, Warszawa 1965, s. 484.

w jednym tekście spotykamy w ten sposób określoną cechę pychy człowieka. Dawid przyprowadzony do Saula mówi: „Niech podźwignie się twe serce z przygnębienia i trwogi, o królu, bo ja złamię *pychę* tego wroga [...]” (AI 6,179)²⁶.

b) W dwunastu tekstach spotykamy *hypselos* w funkcji orzecznika, zawsze w połączeniu z czasownikiem *eimi* – ‘jestem’. Z reguły słowo to jest obecne w składni, czasami jednak obserwujemy jego elipsę (por. WŻ 5,137; 5,173). W konstrukcjach przyjmuje ono różne tryby, czasy i strony:

- oznajmujący, czasu teraźniejszego, strony czynnej – AI 2,265; 11,55; 11,310; 19,71;
- oznajmujący, czasu *imperfectum*, strony czynnej – WŻ 5,221; AI 12,252;
- *optativus*, czasu teraźniejszego, strony czynnej – WŻ 5,150;
- *coniunctivus*, czasu teraźniejszego, strony czynnej – AI 13,215;
- imiesłów czynny, czasu teraźniejszego – WŻ 5,160; 5,246.

5) przymiotnik *hypsistos*

W literaturze klasycznej w odniesieniu do miejsc – „najwyższy”, w odniesieniu do rzeczy – „najzaszczytniejszy”, w odniesieniu do osób w sensie metaforycznym (o Zeusie) – „najwyższy”²⁷. W swoich dziełach Józef Flawiusz używa go jedynie raz, jako przydawki przy imieniu Boga: „kapłan Boga Najwyższego” – *archiereos theou hypsistou* (AI 16,163).

6) czasownik *hypsoo*

Jest to część zdania niezbyt często używana przez naszego autora – sześć razy w formie niezłożonej (*hypsoo*) i dwa razy z przedrostkiem (*prosypsoo*).

W trybie oznajmującym spotykamy go w: WŻ 1,146 (*imperfectum* aktywny – *hypsou*); WŻ 5,523 (*imperfectum* aktywny – *hypsou*); WŻ 7,306 (aoryst pasywny – *hypsothe*). Jeden raz został użyty jako imiesłów pasywny czasu teraźniejszego w WŻ 7,313 (*hypsoumenou*).

Najczęściej Józef Flawiusz stosuje ten czasownik w bezokoliczniku z połączeniem z innym czasownikiem: *kaleuo* – ‘wzywam’ (WŻ 3,171 – *hypsou* – czas teraźniejszy aktywny), *deomai* – ‘proszę’ (WŻ 3,284 – *prosypsosai* – aoryst aktywny), *hyposteridzo* – ‘podnoszę’ (WŻ 5,36 – *prosypsosai* – aoryst aktywny). Jeden raz spotykamy go w konstrukcji ACI²⁸ i wówczas występuje on w bezokoliczniku (w naszym przypadku w aoryście aktywnym), którego podmiot wyrażony jest w *ac-*

²⁶ Tłumaczenie tekstu przytoczone za: Józef Flawiusz, *Dawne dzieje Izraela*, dz. cyt., cz. 1, s. 298.

²⁷ Por. *Słownik grecko-polski*, t. IV, dz. cyt., s. 486.

²⁸ Accusativus cum infinitivo.

*cusativie*²⁹: „zanim dzieło osiągnęło odpowiednią wysokość (*hypsosai to ergon*), zmarł on [Agryppa] w Cezarei” (WZ 2,219).

II. KATEGORIA WYSOKOŚCI W SENSIE PRZENOŚNYM

We wprowadzeniu do niniejszego opracowania zauważyliśmy, że w pięciu tekstach Józefa Flawiusza odnajdujemy przenośne znaczenie terminów *hypselos*, *hypsos* i *hypsistos*. Wszystkie one znajdują się w *Ioudaike archaiologia* (*Dawne dzieje Izraela*). Dla porządku omówimy je w podanej wyżej kolejności.

Przymiotnik *hypselos* w odniesieniu do osób może oznaczać człowieka: 1) możnego, znakomitego, szlachetnego charakteru; lub 2) wynoszącego się z jakiegoś powodu³⁰. W AI 6,179 znajdujemy luźną parafrazę 1 Sm 17,32³¹. W tekście biblijnym nie odnajdujemy przymiotników *hypselos* i *megas*, które zostały użyte przez naszego autora (*kai ton hypselon kai Megan hyp' emautoi balon*). Oba mogą posiadać znaczenie dosłowne: ‘wysoki’ i ‘wielki’, ale biorąc pod uwagę pejoratywny kontekst wypowiedzi Dawida na temat Goliata (por. użyty wcześniej termin *he aladzoneia* – ‘chępliwość, przechwalanie się, samochwalstwo’), sądzę, że zwrot *kai ton hypselon kai Megan* należy rozumieć w sensie ‘dumnego olbrzyma’, tak jak to przetłumaczyli Z. Kubiak i J. Radożycki³². W tej sytuacji mielibyśmy więc do czynienia z drugim z podanych wyżej znaczeń.

Rzeczownik *to hypsos* tak w grece biblijnej, jak i pozabiblijnej w odniesieniu do osób może mieć dwa znaczenia: 1) wyniesienie kogoś do wysokiej godności przez Boga i 2) wzniosłość, wielkość w sensie etycznym³³. Oba też znaczenia odnajdujemy w dziele Józefa Flawiusza.

AI 8,126 jest luźną parafrazą 1 Krl 9,4-5³⁴. Nasz autor uzupełnia obietnicę, jaką Bóg daje Salomonowi, o słowa: *eis hypsos kai megathos eudaimonias anoisein* – „do wysokiej godności i wielkiego powodzenia wydzwignie [go Bóg]”³⁵. Połącze-

²⁹ Por. M. Zerwick, *Graecitas biblia*, Romae 1960, § 349, s. 125.

³⁰ Por. *Słownik grecko-polski*, t. IV, dz. cyt., s. 484.

³¹ „Rzekł Dawid do Saula: «Niech niczyje serce się nie trapi! Twój sługa pójdzie stoczyć walkę z tym Filistynem»”

³² Zob. Józef Flawiusz, *Dawne dzieje Izraela*, dz. cyt., s. 298.

³³ Por. G. Bertram, ὑψος κτλ, *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, red. G. Kittel, G. Fridrich, t. VIII, Stuttgart 1969, s. 600-601.

³⁴ „Ty zaś, jeżeli będziesz postępował wobec Mnie, jak postępował twój ojciec, Dawid, w szczerości serca i uczciwości wypełniając wszystko, do czego cię zobowiązałem, jeżeli będziesz strzegł moich praw i nakazów, to na wieki utrwale trón twego królowania nad Izraelem, jak przyrzekłem niegdyś twemu ojcu, Dawidowi, mówiąc: Nie będzie ci odjęty mąż zasiadający na tronie Izraela”

³⁵ Treść tej obietnicy przywołuje 1 Krl 3,13, w której jednak zostały użyte inne terminy, tak w wersji biblijnej (*LXX: kai plouton kai doksan* – „i bogactwo, i sławę”), jak i Flawiuszowej (*plouton doksan niken polemion* – „bogactwo, chwałę, zwycięstwo wojenne”).

nie spójnikiem terminów *hypsos* i *megathos* wydaje się sugerować, że mogą one oba funkcjonować jako przydawka do *eudaimonias*. Możliwa jest jednak inna interpretacja, w której oba te określenia możemy potraktować paralelnie. Z jednej strony Salomon zostanie wyniesiony „do wysokiej godności”, a z drugiej strony „do wielkiego powodzenia”. Taka interpretacja pozostaje w zgodzie z pierwszym z podanych wyżej znaczeń rzeczownika *to hypsos*. Zgadza się również z biblijnym znaczeniem tego terminu (por. Jdt 13,20), a te właśnie teksty były jednym ze źródeł *Dawnych dziejów Izraela*.

W AI 19,296 autor przytacza refleksję Agryppy I nad przywróceniem go do władzy przez Klaudiusza w 41 r. po Chr. Wypowiedź ta następuje nie tylko po przywróceniu Agryppie godności króla, ale również po przekazaniu mu przez Klaudiusza we władanie Judei, Samarii i Idumei³⁶. Oparta jest ona na znanej antytezie ponizenia i wywyższenia³⁷: *pasein olisthanein ta megathe kai ta klithenta dynatai perifanes labein palin hypsos* – „mogą upaść wielkości, a te, które upadły, mogą widoczne znów wziąć wysokie stanowisko”. Analizując strukturę tego fragmentu, zauważamy paralelizm antytetyczny, który może wyrażać niskość i wysokość w sensie fizycznym, ale wówczas powinien być odniesiony do konkretnego obiektu, jak: góra, nizina, człowiek, zwierzę³⁸. Z ogólnego charakteru wypowiedzi (*ta megathe* – ‘wielkości’ i *hypsos* – ‘wysokość’, bez dodatkowych odniesień do konkretnych przedmiotów lub osób) możemy wnioskować, że chodzi, na przykład, o jakieś wysokie stanowisko piastowane przez autora wypowiedzi, a ściślej rzecz biorąc, przywrócenie go na to stanowisko³⁹.

Ósmy rozdział dziewiętnastej księgi *Dawnych dziejów Izraela* zawiera opis wizyty sąsiednich królów na dworze Agryppy I. Opisując styl, w jakim władca przyjął gości, Józef Flawiusz zauważa między innymi, że chciał on w ten sposób jak najbardziej okazać *froneseos hypsos* (AI 19,339). Rzeczownik *he fronesis*, z którym łączy się nasz termin, może posiadać tak znaczenie pejoratywne (‘duma, py-

³⁶ Por. np. E. Zawiszewski, *Historia zbawienia*, Pelplin 1993, s. 76.

³⁷ Antyteza ta należy do podstawowych figur retorycznych Biblii (por. Ez 17,24; 21,31; Flp 2,6-11; Łk 1,46-55). Co do jej opracowań egzegetycznych, zob. T. Hergesel, *Ez 21,31 – maszal o poniżeniu i wywyższeniu – jako interpretacja dziejów zbawienia*, Wrocław 1970 (mps), passim; J. Blunck, D. Müller, *Höhe, Tiefe w: Theologisches Begriffslexikon zum Neuen Testament*, red. L. Coenen, E. Beyreuther, H. Bietenhard, t. I, Wuppertal 1971, s. 703-710. Zob. również E. Schweizer, *Erniedrigung und Erhöhung bei Jesus und seinen Nachfolgern*, Zürich 1955, passim.

³⁸ Por. G. Bertram, ὑψος κτλ, art. cyt., s. 600.

³⁹ Kontekst historyczny potwierdza tę interpretację: Agryppa uwięziony przez Tyberiusza, w 37 r. uwolniony przez wstępującego na tron Kaligulę i obdarzony tetrarchią Abileny, a następnie Galilei i Perei, przez swego przyjaciela Klaudiusza, oprócz władzy nad terytoriami wspomnianymi wyżej zostaje mianowany konsulem. Por. F.O. Garcia-Treto, *Agryppa I*, tłum. M. Wojciechowski, w: *Encyklopedia biblijna*, red. P.J. Achtemeier, Warszawa 1999, s. 18.

cha') jak i pozytywne ('rozsądek, roztropność w rządzeniu i sprawach praktycznych')⁴⁰. Niełatwo jest jednoznacznie rozstrzygnąć, jaki odcień posiada on w naszym tekście, ale trudno się spodziewać, aby Agryppa chciał przedstawiać samego siebie w negatywnym świetle wobec władców sąsiednich królestw. Możemy więc z pewnym prawdopodobieństwem założyć, że chodziłoby raczej o wielkość (*hypsos*) roztropności w rządzeniu (*froneseos*).

Przymiotnik *hypsistos* (-e, -on) w grece klasycznej może określać miejsce lub osobę (Zeusa)⁴¹. W odniesieniu do Zeusa spotykamy to określenie od V w. przed Chr. – Pindar (*Nemeonikai*, 1,60), Ajschylos (*Eumenidy*, 28) i Sofokles (*Filoktet*, 1289), aż po II w. po Chr. – Pauzaniusz (*Wędrówka po Helladzie*, 9, 8,5)⁴². W judaizmie zwrot *theos hypsistos* jest odpowiednikiem hebrajskiego *el eljon*, *el mema'al* lub *el marom* i odnoszony jest do JHWH⁴³. Tak też przekładają te tytuły tłumacze *Septuaginty*. W AI 16,163 spotykamy zwrot *archieiros theou hypsistu* – „arcykapłan Boga Najwyższego”, na określenie funkcji wypełnianej przez Hirkana II (63-40 przed Chr.)⁴⁴. Biorąc pod uwagę, że twórczość Józefa Flawiusza pozostaje w kręgu judaizmu, możemy bez żadnej wątpliwości stwierdzić, że tytuł ten odnosi się do Jedynego Boga, który przebywa na wysokościach, czyli JHWH⁴⁵.

PODSUMOWANIE

Z naszych poszukiwań wynika, że Józef Flawiusz we wszystkich swoich dziełach zawarł odniesienie do kategorii wysokości. Zwykle jednak jest to opisywanie fizycznej wielkości przedmiotów, miejsc geograficznych, rzadziej roślin czy ludzi, czasami w odniesieniu do innych wymiarów: szerokości, długości czy powierzchni. Towarzyszy temu bogata gama form gramatycznych (rzeczownik, przymiotnik, czasownik) i konstrukcji składniowych (zwroty przyimkowe, konstrukcja *men de*). Ubogie jest jednak znaczenie przypisywane omawianym przez nas terminom. Jedynie w pięciu tekstach odnaleźliśmy przenośne znaczenie omawianego przez

⁴⁰ Por. *Słownik grecko-polski*, t. IV, dz. cyt., s. 561.

⁴¹ Por. H.G. Liddel, R. Scott, *Greek-English Lexicon*, Oxford 1948, wyd. 9, s. 1910.

⁴² Por. G. Bertram, ὑψιστος, art. cyt., s. 613.

⁴³ Odrębnym zagadnieniem jest pochodzenie zwrotu *theos hypsistos*, zob. U. Cassuto, *Il nome divino „El” nell'antico Israele*, „Studi e materiali di storia delle religioni” 8 (1932), s. 125-145.

⁴⁴ Jakkolwiek sam dekret, w którym jest wymienione imię arcykapłana, został wydany przez Oktawiana Augusta w 8 r. przed Chr.; por. Józef Flawiusz, *Dawne dzieje Izraela*, dz. cyt., cz. 2, s. 718, przyp. 55.

⁴⁵ Por. G. Bertram, ὑψιστος, s. 617; por. też A.D. Nock, C. Robins, T.C. Skeat, *The Gild of Zeus Hypsistos*, „Harvard Theological Review” 29 (1936), s. 88.

nas leksemu. I tak rzeczownik *to hypsos* oznacza w takich przypadkach: 1) wysokie stanowisko, na które człowiek zostaje wyniesiony przez Boga (por. AI 8,126; 19,296), 2) wzniosłość, wielkość w sensie etycznym (por. AI 19,339). Przymiotnik *hypselos* określa dumę człowieka (por. AI 6,179), a *hypsisistos* odnosi się do przymiotu Boga JHWH (por. AI 16,163). Mimo że pod względem ilości terminologia dotycząca wysokości w sensie przenośnym w dziełach Józefa Flawiusza nie jest zbyt bogata, to jednak pokazuje niemal pełną gamę takiego właśnie rozumienia terminów *hypsos*, *hypselos*, *hypsisistos* i *hypsoo*.

Sommario

La categoria della altezza nelle opere di Flavio Giuseppe Studio dei termini “hypsos”, “hypselos”, “hypsisistos” e “hypsoo”

Flavio Giuseppe ha racchiuso in tutte le sue opere riferimento alla categoria della altezza – dell’esaltazione. Di solito, però, in questo modo descrive l’altezza naturale dei oggetti, dei posti geografici, raramente delle piante o degli uomini. Ogni tanto collegala con le altre misure: larghezza, lunghezza o area. Per esprimerlo lui usa diverse forme grammaticali (soggetto, verbo, aggettivo) e diverse costruzioni sintattiche (l’espressioni pronominali, le costruzioni *men de*). Il campo semantico, però, non è così ricco. Solo in cinque frammenti del testo abbiamo trovato il significato metaforico dei termini di cui stiamo trattando. In tal modo il soggetto *to hypsos*, in questi casi significa: a) l’importante carica che è stata data ad un uomo da Dio (cf. A.I. 8,126; 19,296), b) l’altezza o la grandezza nel senso etico (A.I. 19.339). L’aggettivo *hypselos* descrive la superbia del uomo (cf. A.I. 6,179) e *hypsisistos* ci riferisce a Dio – JHWH (cf. A.I. 16,163). Anche se la terminologia che riguarda l’esaltazione, nell’aspetto quantitativo, è scarsa esprime, però, praticamente tutti i significati delle parole *hypsos*, *hypselos*, *hypsisistos* e *hypsoo*.